

เดือนสิบเอ็ด

แข่งเรือไถ่น้ำ ฟันน้ำ ให้น้ำลดไม่ท่วมข้าวจนตาย

เดือนสิบเอ็ด ทางจันทรคติของชุมชนท้องถิ่นพวกหนึ่งในอุษาคเนย์ เริ่มเช้าวันแรกขึ้น 1 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด

ขณะที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยานับเดือนสิบเอ็ด แต่ทางล้านนาและบางท้องถิ่นที่อยู่ตอนบนของภูมิภาคจนถึงทางใต้ของจีนนับเดือนอ้าย เพราะนับเร็วกว่ากัน 2 เดือน ตามลักษณะแตกต่างทางภูมิศาสตร์ ประเพณีชาวบ้านช่วงเวลานี้สืบเนื่องจากเดือนก่อน (คือ เดือนสิบ) เป็นช่วงเวลาปลายพรรษา ยังมีฝนตกมากจนน้ำนองหลากทั่วไป รวงข้าวที่ผลิใหม่เมื่อเดือน ก่อน เริ่มเปลี่ยนสีจากเหลืองอ่อนๆ เป็นเหลืองเข้มและเมล็ดตอวบอ้วน อุดมสมบูรณ์ แต่ยั้งวางใจไม่ได้ว่าธรรมชาติจะอำนวยให้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย จึงต้องมีพิธีเสี่ยง ทายเพื่อเตรียมรับสถานการณ์ ชาวบ้านเรียกแข่งเรือ แต่ในพระราชพิธีอย่างพราหมณ์เรียก อาสยขุพิธิ มีในกฎมณเฑียรบาลยุคต้นกรุงศรีอยุธยาว่า

เดือน 11 การอาสยขุพิธิ มีหม่อมครุ่มซ้ายขวาระบำหารทิกอินทเกร็ดนตรี เข้าทรงพระมหามงกุฎราชา ประโคม กลางวันทรงพระสพรณมาลา เอ็นตรงพระมาลาสุทธานุสภักชมภู สมเด็จพระอรรคมเหษีพระภรรยาทรงพระสุวรรณมาลา นุ่งแพรลายทองธงธงเสื้อ พระอรรคชายาทรงพระมาลาบ่าบ่าแพรดารากรธธงเสื้อ ลูกเธอหลานเธอตรงศิริเทศมวยตรงเสื้อ พระสนมใส่สนองเกล้าสภักสองบ่า สมรรถไชยเรือต้นสรหมุกขเรือสมเด็จพะอรรคมเหษี สมรรถไชยไกรสรหมุกขนั้นเปนเรือเสี่ยงทาย ถ้าสมรรถไชยแพใช้เข้าเหลือเหลืออ้อมศุกขเกษมเปรมประชา ถ้าสมรรถไชยชำนะใช้จะมียุช

แข่งเรือ(เพื่อ)เสี่ยงทาย

พิธีแข่งเรือเสี่ยงทาย เป็นของชุมชนชาวบ้านยุคดึกดำบรรพ์มาก่อน เมื่อราชสำนักมีขึ้นในสุวรรณภูมิ สยามประเทศก็ยกพิธีพราหมณ์จากชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เข้ามาผสมเพิ่มให้ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นอีก แล้วเรียกอย่างขลังๆ ว่า อาสยขุพิธิ (อาสยขุ แปลว่า เดือนสิบเอ็ด)

ข้อความในกฎมณเฑียรบาลพรรณนาไว้สั้นๆ หัวนๆ โดยสรุปสาระสำคัญว่า สมรรถไชยเป็นเรือพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนไกรสรหมุกข์เป็นเรือพระอัครมเหสี เรือทั้งสองลำ“เป็นเรือเสี่ยงทาย” ให้ฝีพายแข่งกัน มีคำทำนายเป็นจารีตที่รู้จักกันก่อนแล้วว่า ถ้าเรือสมรรถไชยของพระเจ้าแผ่นดินพายแพเรือไกรสรหมุกข์ของพระอัครมเหสี บ้านเมืองจะเป็นสุขเกษมเปรมประชา มี“ข้าวเหลือ เกลืออ้อม” แต่ตรงข้ามถ้าเรือสมรรถไชยของพระเจ้าแผ่นดินชนะ บ้านเมือง“จะมียุช” หมายความว่าเกิดยากแค้นแสนสาหัส ข้าวไม่เหลือ เกลือ

ไม่อ้อม อดอยากปากแห้งเป็นกลียุค

ทวาทศมาสโคลงต้น แต่งในยุคไล่เลี่ยกับกฎมณเฑียรบาล พรรณนาอารมณ์ด้วยประสบการณ์จริงของอาสยขุพิธิ หรือแข่งเรือเสียงทลายไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่มีในเอกสารอื่นว่า “นาเวศประกาไสว ชับแข่ง กันนา” ฝิพายล่วนเป็นพวกไพร่“หมึกสักหลัง” เพราะไม่ใส่เสื้อ เลยมองเห็นลายที่สักไว้แผ่นหลังทุกคน ดังนี้

◎ สรมขไมยมาศแต่้ม	ตรุตรัส
ศรีสมรรถไชยตรู	เตรียมฟ้า
พายคำจ่ารัสแครง	ใส่อง
หมึกสักหลังร้งหน้า	ฮืดฮือ ๆ
◎ ฝิพายพลไปล่น้ำ	ปลิวใบ แบ่งนา
ฉายฉากพายพลป้อ	ปั่นคว้าง
ช่างือช่างายไนย	นองเนตร แล้วแฮ
นักรำภูกครั้งสร้าง	แรกสม ๆ
◎ ไกรกรายฉายฉากน้ำ	ปึงปลิว ปรีนา
คิดพิมานไชยชม	บ่เว้น
แลเลาหลังลอลิว	ลมล่อง มาฤ ๆ
อ่อนลำภาพายเด่น	ตากหัว ๆ
◎ วรหงส์ไฟโรจน์เพียง	เรือนาง แ่งนา
กลบ้งจเกลากลัว	ดูจขัว
เกลียวกลมรันทวยกลาง	โอนอ่อน มานา
เรือหารู้่น้ำ	หากเห็น ๆ
พิธิแข่งเรือเพื่อเสียงทลาย หรืออาสยขุพิธิ ยังมีสืบเนื่องถึงยุคปลายกรุง ศรีอยุธยา ดังมีพรรณนาไว้ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์เจ้าฟ้า- ธรรมมาธิเบศร์ (กุ่ม) ว่า	
◎ เดือนสิบเบ็ดเสร็จสำแดง	เรือกึ่งแข่งตามพิธิ
พายงามตามชลธี	พี่แลเจ้าเปล่าเปนตาย ๆ
◎ อาสุชดลมาศแคว้น	กรุงไกร
เรือกึ่งกระพรหมไชย	ขึ้นสู
กึ่งไกรสรจักรโคล	เทียบท่า
ทองอร่ามงามแข่งขู้	พีนีคนเดียว ๆ

แข่งเรือพนัน

ประเพณีแข่งเรือเสียงทลายค่อยๆ คลายความเชื่อเรื่องเสียงทลายลงไปเรื่อยๆ แล้วปรับเปลี่ยนเป็นแข่งกฐินทั่วไป กับแข่งเรือเพื่อสนุกสนานและพนันขันต่อ มีอยู่ในบันทึกของชาวยุโรป เช่น ลาลูแบร์ ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ แล้วเห็นชัดขึ้นในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังมีในนิราศเดือน ของหมื่นพรหมสมพัตร (เสมียนมี) กวีสมัยรัชกาลที่ 3 พรรณนางานแข่งกฐินมีแข่งเรือชาวบ้านว่า

◎ เดือนสิบเอ็ดเสร็จจรุระพระวสา	ชาวพาราเซ็งแซ่แข่งกฐิน
ลงเรือเพียบพายยกเหมือนนกบิน	กระแสน้ำสู่สาดปรายกระจายฟอง
สนุกสนานขานยาวฉาวสนั่น	บ้างแข่งกันขันสูเป็นคู่สอง
แพ้นะปะตาพุดจาลอง	ตามทำนองเล่นกฐินสิ้นทุกปี

ไปช่วยแห่แลกันกระสันสวาท
จนเปียกชุ่มตมตั้งอั่งลั่งดี
เหมือนตลกแสบแบกโคกไว้สักพ้อม
ถึงบ้านหอบบอบอ่อนลงนอนพับ

นุชนาฎพายใส่เสื้อสี
เส้นเกยโคกสร้อยก็พลอยยับ
ตุ้มมอมหน้าตาเมื่อชากลับ
ตานั่นหลับใจตริกนึกถึงพาย

คำทำนายใน“เศรษฐกิจการตลาด”

นอกจากความเชื่อแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายลดลงแล้ว ความเชื่อคำทำนายค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยปรับให้เข้ากับ“เศรษฐกิจการตลาด” ที่กำลังมีบทบาทและอำนาจสูงและกว้างขวาง ดังมีในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 3 ให้ความสำคัญเสมอกันทั้งเรือพระเจ้าแผ่นดิน (หรือเรือพระยา) และเรืออัครมเหสี (เรืออัครชายา) ดังนี้

“เรือพระที่นั่งชัยเฉลิมธรณิน ชัยสินธุพิมาน ทั้งสองลำนี้ เป็นที่เสี่ยงทาย แสดงความจำเริญและมีจำเริญแก่บ้านเมือง พลทหารชำนาญพายๆ แข่งกันมิได้ละด

ถ้าเรือทรงพระนารายณ์คือเรือพระยามีชัยชำนะ ก็ทำนายว่าสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าจะแผ่ผ่านพระเดชเดชาานุภาพไปทั่วทิศานุทิศ ลูกค้าพาณิชนานาประเทศจะแตกตื่นกันมาเชยชมบรมโพธิสมภารพระเจ้าแผ่นดิน บ้านเมืองจะบริบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งของต่างประเทศ ราคาซื้อขายจะย่อมเยาเบาค่าทุกสิ่งสินค้า ัญญาหารมัจฉมังสาหารผลาหารพานจะเลื่อมทราวมืดเคืองไม่สู้อุดม เศษทำนายว่าสตรีจะมีบุตรเป็นชายโดยมาก

หนึ่งโสดแม้ว่าเรือทรงพระลักษมี คือเรือพระอัครชายามีชัยชำนะ ในตำรับทำนายทายว่าบ้านเมืองจะบริบูรณ์ด้วยัญญาหาร มัจฉมังสาหาร ผลาหาร น้ำอ้อยน้ำตาลสารพัดของบริโภค อันลูกค้าพาณิชซึ่งจะมาค้าขายชายจะเบาบาง สิ่งของต่างประเทศมิได้อุดมมัยยม เศษทำนายว่าสตรีจะมีบุตรเป็นธิดาโดยมาก

ฉิวว่าเรือพระที่นั่งทั้งสองแข่งเสมอลำกัน ก็ทำนายว่าบ้านเมืองจะมีได้ บริบูรณ์ทุกสิ่ง มีอาหารการกินเป็นต้น ในขบพินัน

แลธรรมนิยมทหารจำนำประจำพายนาวาคู่แข่ง ถ้าเรือพระที่นั่งลำใด ได้ชัยชนะ ทหารพลพายประจำลำก็ได้รับพระราชทานขนอนในกรุงเช้าชั่วค่ำในวันนั้นเป็นรางวัล ไปแบ่งปันกันตามบานแพนกนายและไพร่”

เมื่อเทียบคำทำนายยุคต้นกรุงศรีอยุธยา จะเห็นว่าเข้มแข็ง เด็ดขาด ครั้นถึงยุคต้นกรุงเทพฯ จะมีลักษณะประนีประนอม แล้วให้ความสำคัญกับ“ลูกค้าพาณิชนานาประเทศ” ที่กำลังคับคั่งในยุครัชกาลที่ 3 แล้วต่อเนื่องถึง“เศรษฐกิจการตลาด”สมัยรัชกาลที่ 4

ไถ่น้ำ ให้น้ำลด

พิธีแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายในเดือน 11 ว่าอนาคตจะอุดมสมบูรณ์หรือข้าวยากหมากแพง เป็นเพียงจุดเริ่มต้นพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำและดินของชุมชนเกษตรกรรมที่มีสืบมาแต่ยุคตั้งเดิมดึกดำบรรพ์ เพราะยังมีพิธีกรรมที่ต้องทำต่อเนื่อง ไปอีกคือลอยกระทงเดือน 12 จนกว่าจะขึ้นฤดูกาลใหม่หรือปีใหม่ในเดือนอ้ายหรือเดือนที่หนึ่งของปีต่อไป

ร่องรอยของพิธีกรรมดังกล่าว มีอยู่ในกฎมณเฑียรบาล เรื่องพระราชพิธี (สิบสองเดือน) ประจำปี ดังมีตอนที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ว่า “เดือน 11 อาสยขแข่งเรือ” “เดือน 12 พิธีจรวงเป็รียงลดชุดลอยโคม” “เดือน 1 ไถ่เรือเถลิงพิพิธธิรียาพาย”

ถ้าตัดชื่อแยกๆ ประเภทบาลีสันสกฤตอันเป็นพิธีพราหมณ์ออกเสียบ้างชื่อที่เหลือก็คือเดือนสิบเอ็ด

แข่งเรือ/เดือนสิบสองลดชุดลอยโคมลงน้ำ/เดือนอ้ายไล่เรือ

จะสังเกตเห็นว่าประเพณีพิธีกรรมทั้งสามรายการในสามเดือนนี้ มีลักษณะสอดคล้องต้องกัน เกี่ยวข้องต่อเนื่องและเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ทั้งเป็นเรื่องที่จะต้องปฏิบัติในแม่น้ำลำคลองเช่นเดียวกัน ซึ่งล้วนแต่มีเหตุมาจาก“ฤดูอาสุขน้ำนองหวา” และบทล่านำคำขับคำร้องเล่นๆ ของชาวบ้านแถวที่ราบลุ่มรำพึงรำพันเกี่ยวสาวออกมาว่า

เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง

เดือนสิบสองน้ำทรง

เดือนอ้ายเดือนยี่

น้ำก็ (จะ) ไร้ไหลลง

การแข่งขันเรือเดือนสิบเอ็ดตั้งที่มีอยู่ในกฎมณเฑียรบาล ไม่ได้แข่งกันเพื่อความสุขสนุกสนาน ทั้งไม่ได้แข่งกันเพื่อเอาชนะเติมพินพนนเอาทรัพย์สินเงินทอง แต่แข่งกันอย่างเป็นแบบแผนพิธีกรรมของบ้านเมืองและแว่นแคว้นในสมัยนั้น แม้เรือแข่งก็ไม่ใช้เรือสามัญ สังเกตได้จากชื่อเรือแข่ง“นาเวศประภาไสว ขับแข่งกันนา” ที่มีอยู่ในโคลงทวาทศมาส ว่า **ศรีสมรรถไชย** ของพระเจ้าแผ่นดิน กับ**ไกรสรมุข** ของพระอัครมเหสี

โดยปกติแล้วพระเจ้าแผ่นดินและพระอรรคมเหสีประทับอยู่ในพระราชวัง ราษฎรทั่วไปไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ทูลละอองฯ แต่ในพิธีกรรมเพื่อบ้านเมืองดังกล่าว เป็นเหตุให้ประชาชนทั่วไปมีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ดังมีบันทึกของชาวต่างประเทศที่อยู่ ในเหตุการณ์สมัยสมเด็จพระนารายณ์ จดไว้ว่า “มีอยู่วันหนึ่งเหมือนกันในรอบปีที่ประชาชนพลเมืองจะแลเห็นพระเจ้าแผ่นดินของตนได้คือในวันแข่งเรือ อันถือกันว่าเป็นงานใหญ่และเอิกเกริกยิ่ง” (นิโคลาส แซร์แอส : ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม : แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร : ก้าวหน้า 2506)

จนถึงยุคปลายกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินก่อนกรุงแตกและพระอรรคมเหสียังเสด็จประทับเรือแข่งเพื่อเสี่ยงทายทั้งสองพระองค์ในช่วงเวลาออก พรรษา และโปรดให้เสนาอำมาตย์ทั้งหลายโดยเสด็จเพื่อร่วมแข่งเรือคราวนี้ด้วยเป็นเวลา 3 วัน หลังจากนั้นก็เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินและพระราชพิธีอื่นๆ อีก (คำให้การชาวกรุงเก่า/คำให้การขุนหลวงหาวัด) อันเป็นประเพณีทั่วไปของฤดูออกพรรษา

ทำไมต้องแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทาย?

ด้วยประสบการณ์จากธรรมชาติ มนุษย์ย่อมรู้ว่า“เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง” ต่อจากนั้นปัญหาน้ำท่วมย่อมจะต้องมีตามมาไม่มากก็น้อย และเพื่อให้รู้ล่วงหน้าว่าสถานการณ์จะเป็นอย่างไรต่อไป? น้ำจะท่วมรุนแรงหรือไม่? ข้าว ในนาจะเสียหายมากน้อยขนาดไหน? น้ำจะลดลงเมื่อไร? พืชพันธุ์ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์มากน้อยขนาดไหน? และจะมีศึกสงครามหรือศึกชิงราชสมบัติกันเมื่อไร? จะได้เตรียมรับสถานการณ์ถูกต้อง มนุษย์จึงจำเป็นต้องทำพิธีกรรมออกอ้อนวอนไหว้ต่ออำนาจที่เหนือธรรมชาติด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในที่สุดจึงร่วมกันแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทาย ซึ่งเป็นทางออกทางหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความรู้สึกมั่นคงและมั่นใจขึ้น ทั้งนี้ก็โดยวิธีช่วยกันคาดคะเนทำนายทายทักและมีความเชื่อร่วมกันว่า ได้รู้เหตุการณ์ล่วงหน้าในระดับหนึ่งแล้ว

มนุษย์จะทำพิธีกรรมดังกล่าวนี้มาช้านานปานใดไม่มีหลักฐานยืนยันแต่เมื่อสังคมมีพัฒนาการก้าวหน้าขึ้นเป็นบ้านเมืองและเป็นแว่นแคว้นหรือรัฐที่มีกษัตริย์ปกครองแล้ว การพิธีอันเกิดขึ้นจากสำนึกพื้นฐานของประชาชนชาวบ้านทั่วไปที่มีมาแต่เดิมก็ได้รับการปรุงแต่งให้ศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นด้วยการนำเอากิจพิธีทั้งของพุทธและของพราหมณ์มาประสมประสานจนกลายเป็น“ประเพณีหลวง” ของราชสำนักที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานเพื่อบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้อาณาจักร

และราษฎรของพระองค์ (ดังได้กล่าวมาก่อนแล้ว)

แต่การแข่งขันด้วยสำนึกพื้นฐานของราษฎรตามชุมชนคั่งน้ำต่างๆ ก็ยังคงดำเนินไปเป็นปกติ ทั้งเพื่อประเพณีพิธีกรรมในระดับหมู่บ้าน และเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงในเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อทางศาสนาของชุมชน นั้นๆ ซึ่งทำยที่สุดแล้ว การแข่งเรือในวิถีชีวิตของชาวบ้านก็จะค่อยๆ พัฒนาไปเป็นเรื่องของการละเล่นที่จะเป็นการแสดงและการกีฬา ดังที่มีบันทึกของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยา ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ว่า มีการพนันเรือแข่งของชาวบ้านด้วย (จดหมายเหตุลาลูแบร์ : สันต์ ท. โกมลบุตร แปล : เล่ม 1 : ก้าวหน้า 2510)

เพียงมีพิธีกรรมแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายเท่านั้น มนุษย์ย่อมจะยังไม่มีความมั่นใจในความปลอดภัยเพียงพอ จึงจำเป็นต้องวิงวอนร้องขอต่อไปอีก เพราะจะเอาความแน่นอนกับธรรมชาติย่อมเป็นไปได้

ในเรื่องเหล่านี้ มนุษย์ตระหนักดีว่าตนยอมสยบตัวเองและยอมจำนน ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจนเกือบหมดสิ้นแล้ว ทางออกที่ดีที่สุดก็คือใช้ความสุภาพอ่อนน้อมต่อทุกสิ่งทุกอย่างให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถกระทำได้

วิธีแสดงความสุภาพอ่อนน้อมดีที่สุดในที่นี้ก็คือการ“ไหว้ตีพลีลูก” ต่อบรรดา“ปวงผี” (หรือเทพดาอารักษ์ที่เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าเทพารักษ์ เช่น ผีตง ผีถ้ำ ผีป่า ผีน้ำ ฯลฯ หรือ เจ้าตง เจ้าถ้ำ เจ้าป่า เจ้าน้ำ ฯลฯ) ผู้มีฤทธิ์และอำนาจอันปราศจากขอบเขตเหนือน้ำและที่ได้รับการยกย่องแล้วให้เป็นเทพีหรือ“แม่” คือ“แม่น้ำ” (ภายหลังรับแบบแผนทางภาษาและเทวกำเนิดจากอินเดียแล้วจึงเลื่อนขั้นขึ้นเป็น“แม่พระคงคา”)

พิธีกรรมลดชุดลอยโคมลงน้ำก็เกิดมีขึ้นมาเพื่อแสดงความสุภาพอ่อนน้อมต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ และด้วยความสำนึกในพระเดชพระคุณที่ลี้ลับศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้กับข้าวในนา ลุ่มนาดอนที่กำลังตั้งท้องสาวและแตกรวงอ่อน

พิธีกรรมอย่างนี้มีกำเนิดขึ้นมาคล้ายคลึงกันทั่วทุกหนทุกแห่งที่มีสภาพแวดล้อมใกล้เคียงกัน เช่น บนผืนแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาคอุษาคเนย์ (ซึ่งมีพัฒนาการเกี่ยวกับการกินข้าวเป็นอาหารเมื่อประมาณเกือบหมื่นปีมาแล้ว ดังที่มีหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ถ้ำผีในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และมีชุมชนหมู่บ้านที่ปลูกข้าวกินเป็นอาหารหลักเมื่อประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว ดังหลักฐานทางโบราณคดีจากภาคอีสาน) และดินแดนใกล้เคียงมาแต่ดึกดำบรรพ์

ต่อภายหลังเมื่อรับแบบแผนพุทธและแบบแผนพราหมณ์จากอินเดียแล้วจึงพยายามเชื่อมโยงเพื่ออ้างอิงถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเนื่องในศาสนานั้นๆ เช่น ถวายเป็นเครื่องสักการบูชาพระมหาเกศธาตุจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ และอุทิศสักการบูชาพระพุทธบาทนัมมทานที เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นกิจกรรมใหม่ที่ผนวกเข้ามาภายหลังให้ขลังมากขึ้นตามศรัทธาและความนิยม จนในที่สุดเมื่อนานไปแล้วก็ลืมนัยความหมายแท้จริง ซึ่งมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ (ดู พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5)

ความหมายแท้จริงที่เกี่ยวกับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นที่รับรู้และเข้าใจร่วมกันมาแต่ดั้งเดิมนั้น ยังมีร่องรอยอยู่บ้างดังที่ลาลูแบร์มีบันทึกเกี่ยวกับความหมายของประเพณีลดชุดลอยโคมลงน้ำทั้งในพระนครศรีอยุธยา และในละโว้ (ลพบุรี) ว่า “**ประชาชนพลเมืองจะแสดงความขอบคุณแม่คงคาด้วยการตามประทีปโคมไฟขนาดใหญ่ (ในแม่น้ำ) อยู่หลายคืน...เราจะได้เห็นทั้งลำแม่น้ำเต็มไปด้วยดวงประทีปลอยน้ำ...ไปตามกระแสธาร มีขนาดใหญ่ย่อมต่างกันตามศรัทธาปสาทะของแต่ละคน...โดยนัยเดียวกัน เพื่อแสดงความขอบคุณต่อแม่พระธรณี ที่อนุเคราะห์ให้เก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหารได้อย่างอุดมสมบูรณ์ ในวันต้นๆ ของปีใหม่ชาวสยามก็จะตามประทีปโคมไฟขึ้นอย่างมโหฬารอีกครั้งหนึ่ง**” (จดหมายเหตุลาลูแบร์ : สันต์ ท. โกมลบุตร แปล : เล่ม 1 : ก้าวหน้า 2510)

โคมนั้นเป็นเครื่องตามไฟชนิดหนึ่ง มีที่บังลม ภายในมีเชื้อเพลิงและไส้เพื่อจุดไฟให้เกิดแสงสว่าง คือ โคมทองประทีปแก้ว เรื่องใน / ออกที่คือโคมคำ คูใต้ และมีสายโคมติดรอก เช่น สายโคมราว

ระยำ เรียงราย / คือกัณฑ์หันทนม รอก้อง ทั้งยังมีเสาโคมแขวน คือ เสาโคมสราวสราดขึ้น แขนงถวย / ใจที่แขวนขวัญงูไปม้วยเพื่อชกโคมขึ้นไปส่องสว่างอยู่กลางฟ้าว่า โคมทองรังรองเลอ แขนง (ทวาทศมาสโคลงต้น : ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ คั่นคว่ำรวบรวมถอดความและอธิบาย : 2512) และมีอยู่ในบันทึกของลาลูแบร์อีกว่า ในบรรดาโคมที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) นั้น “มีโคมประทีปใหญ่และย่อมตงแต่งเป็นรูปแปลก ๆ กันปิดกระดาศหรือหุ้มผ้าแก้วโปร่งระบายสีต่าง ๆ แขนง ไว้อย่างเป็นทางการระเบียบตามกัณฑ์ไม้หรือตามเสาโคม” (จดหมายเหตุลาลูแบร์ : สันต์ ท. โกมลบุตร แปล : เล่ม 1 : ก้าวหน้า 2510)

การลตชดลยโคมพระประทีปลงน้ำ จะมีบทบาทอยู่ในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่เดือนสิบเอ็ดน้ำนองเป็นต้นไป จนถึงเดือนสิบสองน้ำทรง กระทั่งเดือนอ้ายเดือนยี่น้ำก็(จะ)รีไหลลงเริ่มต้นวันกลางเดือน 11 ออกพรรษา พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาจะเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งไปตามลำแม่น้ำเพื่อทรงลยพระประทีป ทั้งที่เนื่องในพระราชพิธีแข่งเรือแข่งทวยและเนื่องในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานทอดพระกฐินในพระอารามต่างๆ รวมไปถึงพิธีกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับความอุดมสมบูรณ์ของอาณาจักรซึ่งจะกระทำต่อเนื่องไปจนถึงเดือน 1 คือเดือนอ้าย อันถือเป็น“ขึ้นปีใหม่”ของสังคมไทย (ชาวสยาม) มาแต่ดึกดำบรรพ์ก่อนรับแบบแผนอินเดีย

การลยโคมตามประทีปแสดงความสุภาพอ่อนน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ให้แก่อาณาจักร เป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญและมีความหมายต่อความมั่นคงและความมั่งคั่งของบ้านเมืองสมัยโบราณ ดังนั้นเมื่อถึงเทศกาล“เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำทรง เดือนอ้ายเดือนยี่น้ำก็ (จะ) รีไหลลง” จึงต้องมีการชกโคมแขวนโคมตามประทีปกันทั่วไปทั้งบนบกและในน้ำ ดังมีบันทึกของลาลูแบร์บรรยายให้เห็นความสำคัญของพิธีกรรมนี้ว่า---

“ครั้งแรกที่เราไปถึงเมืองละโว้นั้นเป็นเวลากลางคืน พอดึกกับคราวตามประทีปนั้น และเราได้เห็นกำแพงเมืองตามประทีปโคมไฟ สว่างไสวรายเรียงอยู่เป็นระยะๆ แต่ภายในพระบรมมหาราชวังนั้นยังคงงามยิ่งขึ้นไปอีก ในกำแพงแก้วที่ล้อมพระราชฐานนั้นมีซุ้มช่องกุฎิ 3 แถวโดยรอบ แต่ละช่องมีประทีปดวงหนึ่งตามไฟไว้บูชาและทวารทั้งนั้นก็ประดับดวงประทีปด้วยเหมือนกัน มีโคมประทีปใหญ่และย่อมตงแต่งเป็นรูปแปลกๆ กัน ปิดกระดาศหรือหุ้มผ้าแก้วโปร่ง ระบายสีต่างๆ แขนงไว้อย่างเป็นทางการ งามตามกัณฑ์ไม้หรือตามเสาโคม” (จดหมายเหตุลาลูแบร์ : สันต์ ท. โกมลบุตร แปล : เล่ม 1 : ก้าวหน้า 2510)

พิธีกรรมดังกล่าวมานี้ นอกจากจะมีความสำคัญทั้งในราชสำนักและในชุมชนหมู่บ้านต่างๆ มาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว (และมีความสำคัญมาช้านานก่อนจะมีกรุงศรีอยุธยา) ยังมีการปฏิบัติต่อเนื่องสืบประเพณีผ่านสมัยกรุงธนบุรีมาจนถึงสมัยกรุงเทพฯ ดังพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนระบุว่าพิธีลยพระประทีปกลางเดือน 11 ออกพรรษาเหมือนกับลยพระประทีปในเดือน 12 และเรื่องนพมาศ (ในรัชกาลที่ 3) บอกร่องรอยไว้ว่า

“พอถึงการพระราชพิธีจองเปรียงในวันเพ็ญเดือน 12 เป็นนักขัตฤกษ์ชกโคมลยโคม บรรดาประชาชนชายหญิงต่างตงแต่งโคมชกโคมแขวนโคมลยทุกตระกูลทั่วทั้งพระนครแล้วก็ชวนกันเล่นมหรสพสิ้นสามราตรี...”

กระทำบ่าเรอพลีกรรมด้วยความอ่อนน้อมจนถึงที่สุดแล้ว ถ้ายังไม่บังเกิดผลดีตามที่มุ่งหมายและคาดหวังเอาไว้ ก็เห็นจะต้องใช้“ไม้แข็ง” คือวิธีการที่แข็งกร้าวกันบ้าง เรียกพิธีกรรมนี้ว่า ไล้เรือ / ไล้หน้า / ฟันน้ำ เพื่อให้น้ำลดลงเร็วที่สุด กฎมณเฑียรบาลเรียกไล้เรือ ส่วนทวาทศมาสเรียกไล้ชลที่หมายถึงไล้หน้า ดังนี้

๑ ชลธิ์ปละปลั่งค่าง	ทางสินธุ์
นาเวศนาวาวาง	วาทน้ำ
ตกบางชดานดิน	สตือแม่
ตลฤตุลั้งล้า	ไล้ชล

๑ ไส้ชลนาเวศแล้ว	เมื่อโรง
อ่อนระทวยนวยกล	กิ่งกัม
เรียมพายระงิงโหง	หกออยู่
เพราะเพื่อพลพายห่ม	ห่มแรง

พิธีไล่เรือไล่ชลหรือไล่น้ำ ทำที่บางชดาน

โคลงทวาทศมาส ระบุตำบลย่านที่ทำพิธีไล่น้ำชื่อบางชดาน มีเอกสารระบุว่าอยู่ใต้ชนอนหลวงวัดโปรดสัตว์ ที่แห่งนี้เมื่อ พ.ศ. 2129 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเคยยกทัพมาตั้งค่าย มีปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า “ครั้งนั้นเสด็จออกไปประชุมพลทั้งปวง ณ บางกะดาน เถิง ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 3 เพลาอุษาโยค เสด็จพยุหยาตราจากบางกะดานไปตั้งทัพชัย ณ ชายเคือง แล้วเสด็จไปละแวก ครั้งนั้นได้ช้างม้าผู้คนมาก” ในกำสรวลสมุทรเขียนว่า “จากมามาแกลไกล บางชดาน ชดาน ราบคือชดานคือ ดอกไม้” เพราะบริเวณนี้เป็น “ดินสะตือ” หมายถึงมีน้ำวนเป็นเกลียวลึกลงไป ถือเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำเป็นทางลงบาดาลของนาค ต้องทำพิธีกรรมเห่กล่อมวิงวอนร้องขอต่อ “ผี” คือนาคที่บันดาลให้เกิดน้ำ

นี่เองเป็นที่มาของ “เห่เรือ” เพื่อไล่น้ำ หรือวิงวอนร้องขอให้น้ำลดลงเร็ว ๆ

แต่บันทึกของนิโคลาส แชร์แวงส ระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ “เสด็จไปประกอบพระราชพิธีพิน้ำเพื่อมิให้น้ำท่วมมากขึ้น”

เรื่องพิธีกรรมพิน้ำในบันทึกฝรั่งเศสนี้ ดูแล้วไม่น่าเชื่อ แต่ก็คงจะต้องเชื่อเพราะมีคำบอกเล่าในลักษณะตำนานและนิทานจดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรว่า

พระนารายณ์ทรงมีบุญญาภิหารและอิทธิฤทธิ์มาก “วันหนึ่งเสด็จทรงเรือพระที่นั่งเอกชัยในเวลาน้ำขึ้น รับสั่งว่าให้น้ำลดแล้วทรงพระแสงฟันลงไป น้ำก็ลดลงตามพระราชประสงค์” (คำให้การขุนหลวงหาวัด)

คำบอกเล่าดังกล่าวนี้ น่าเชื่อถือ และใช้อธิบายได้ว่าพิธีกรรมพิน้ำก็คือพระเจ้าแผ่นดินเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งไปกลางน้ำแล้วทรงใช้พระแสงฟันลงไปใต้น้ำเพื่อให้น้ำลดโดยเร็ว

พิธีกรรมนี้มีได้แสดงความอ่อนน้อมอ้อนวอนร้องขอแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่ยังแฝงไว้ด้วยลักษณะ “แกมบังคับ” หรือ “บงการ” อย่างแข็งกร้าวทีเดียว

ความแข็งกร้าวของพิธีกรรมไล่เรือ ไล่น้ำ และพิน้ำ จะได้ผลหรือไม่? น้ำจะลดลงไปจริงหรือไม่จริง? นั่นไม่ใช่ประเด็นสำคัญทั้งหมดของการทำพิธี กรรม เพราะสาระที่สำคัญกว่าอย่างหนึ่งจะอยู่ที่การ “ผ่อนคลาย” เมื่อผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์แล้ว ก็สบายใจแล้ว

ถ้าน้ำลดลงไปจริงๆ (เพราะถึงเวลาที่น้ำจะต้องลดไปเองตามธรรมชาติ) ก็ถือว่าเป็นบุญกุศลของบ้านเมือง เป็นอิทธิฤทธิ์ของ “พระนารายณ์” แต่ถ้าไม่ลดลงแต่สักนิดเดียว (เพราะยังไม่ถึงเวลาที่ธรรมชาติจะอำนวยให้ลด เช่น น้ำทะเลยังหนุนอยู่ หรือน้ำเหนือยังมากอยู่ เป็นต้น) ก็ถือเสียว่าเป็นเวรเป็นกรรมของตัวเองที่สร้างสมบุญกุศลมาน้อยเกินไป

แต่พิธีไล่เรือ ไล่น้ำและพิน้ำนี้มิได้ทำทุกปี และว่าไปแล้วก็มิได้มีกำหนดเวลาแน่นอน ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ถ้าปีไหนน้ำไม่ท่วมก็ไม่ต้องทำพิธี ต่อปีไหนมีน้ำมากเกินไปจึงทำ เรียกได้ว่าเป็นพิธีจร เพราะไม่ได้ทำประจำ

พิธีประจำคือแข่งเรือและชักโคมแขวนโคมลอยโคมพระประทับที่เรียกกันภายหลังว่าลอยกระทง เพื่อแสดงความเคารพด้วยสำนึกในพระเดชพระคุณของดินและน้ำ ทั้งเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดแก่ชุมชนบ้านเมืองและอาณาจักรด้วย

ในกระบวนพิธีกรรมทั้งหมดที่กระทำอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เดือน 11 จนถึงเดือนอ้ายและเดือนยี่นั้น พิธีที่เกี่ยวกับลอยโคมพระประทีปลงน้ำ หรือ“ลอยกระทง”จะมีความสำคัญมากที่สุด ดังจะเห็นจากหลักฐานเท่าที่มีอยู่ว่าพระเจ้าแผ่นดินในกรุงศรีอยุธยาจะเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงทำพิธีกรรมนี้อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอทั้งเป็นพิธีกรรมที่ประชาชนพลเมืองมีส่วนร่วมกระทำทั่วทั้งราชอาณาจักรด้วย

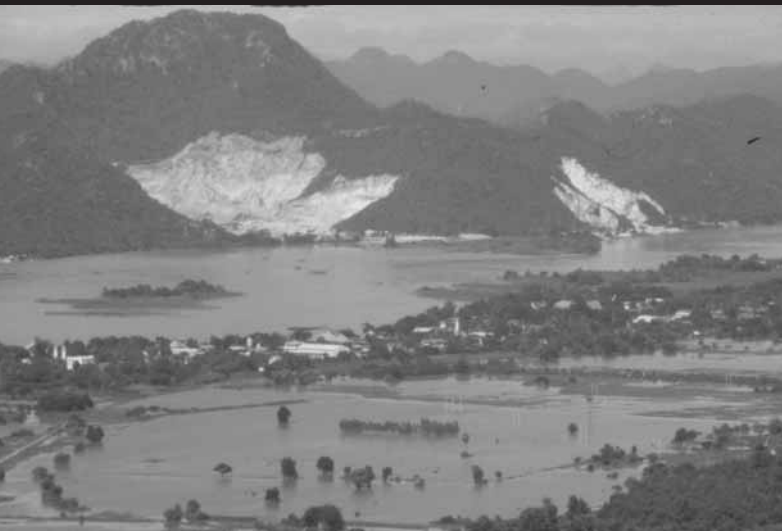
เอกสารประกอบ

๑๖๓

เดือน ๑๑ การอาสยชพิທີ มีหม่งครุ่มซ้ายขวาระบำหรถักอินทเกร็ดนตรี เข้า
 ธรงพระมหามงกุฎราชาประโภก กลางวันธรงพระสุพรรณมาลา เอยีนธรงพระมาลาสุกหรั
 สภักชมภู สมเด็จพระอรรมเหษีพระภรรยาธรงพระสุวรรณมาลา หนึ่งแพรลายทองธรงเสื่อ
 พระอรรมชยาธรงพระมาลาราบนึ่งแพรดารากรธรงเสื่อ ลูกเชอหลานเชอธรงศิริเพศมวยธรง
 เสื่อ พระสนมใส่สนองเกล้าสภักสองบำ สมรรตไชยเรือตัน สรมกขเรือสมเด็จพะอรรมเหษี
 สมรรตไชยไกรสรมกขนั้นเปเนเรือเสียงทาย ถ้าสมรรตไชยแพ้ใช้ เข้าเหลือเกลื่ออีมคุกขเกษม
 เปรมประชา ถ้าสมรรตไชยชำนะใช้จะมียช

กฎมณเฑียรบาล ยุคต้นกรุงศรีอยุธยาพระราชพิธีเกี่ยวกับน้ำที่พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสี
 เสด็จออกพิธีกรรมตามโบราณราชประเพณีถึงเดือนสิบเอ็ดแข่งเรือเสียงทาย

ข้อความในกฎมณเฑียรบาลที่พิมพ์ไว้นี้ ถ่ายแบบจากหนังสือ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากร
 จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521 หน้า 67-68

น้ำจากแม่น้ำแม่กลองเอ่อล้นท่วมบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ
ที่จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2539

น้ำท่วมนาข้าวบริเวณทุ่งภูเขาทอง จังหวัดพระนคร
ศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2538

น้ำท่วมนาข้าวบริเวณทุ่งลุมพลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2538

แข่งเรือไทย-ลาวในแม่น้ำโขง จังหวัดมุกดาหาร เมื่อ พ.ศ. 2537

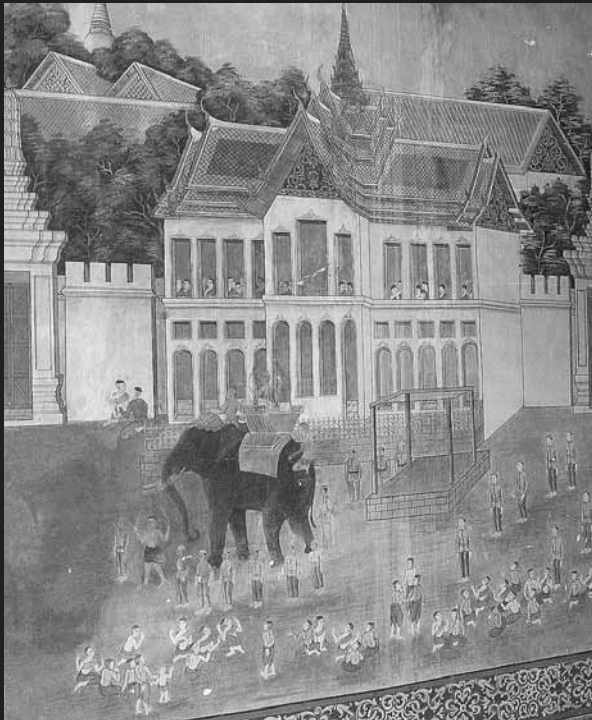
น้ำท่วมนาข้าวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2539

แข่งเรือในหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร

ชาวบ้านแข่งเรือ

ขบวนแห่ช้างในพิธีคเชนทร์ศวนานในพระราชพิธีเดือนสิบเอ็ด จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดเสนาสนารามราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนซ่อมแซมจากจิตรกรรมฝาผนังเดิมที่เขียนสมัยรัชกาลที่ 5

ถวายเป็นพระราชกุศลหลวงทางสถลมารค พระราชพิธีเดือนสิบเอ็ด จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ เขียนในสมัยรัชกาลที่ 5